

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНІЙ ЧЕХІЇ

Палінчак М. М.,
кандидат історичних наук, доцент,
декан факультету міжнародних відносин
ДВНЗ „Ужгородський національний університет”

У статті досліджуються зарубіжний досвід регулювання державно-церковних відносин. На підставі аналізу широкого кола вітчизняних та зарубіжних джерел і дослідницької літератури стверджується думка щодо доречності зважати на посткомуністичну практику взаємин між державою і релігійними об'єднаннями. Висловлюються пропозиції стосовно врахування досвіду певних країн Європи (зокрема Чехії) при виробленні сучасної моделі державно-конфесійних відносин в нашій країні, яка більшою мірою відповідає українській культурно-історичній традиції.

Ключові слова: державно-церковні відносини, моделі державно-церковних відносин, релігійні організації, свобода думки, совісті, віросповідання.

В статье исследуются зарубежный опыт регуляции государственно церковных отношений. На основании анализа широкого круга отечественных и зарубежных источников и исследовательской литературы утверждается мысль относительно уместности считаться с посткоммунистической практикой взаимоотношений между государством и религиозными объединениями. Высказываются предложения относительно учета опыта определенных стран Европы (Чехии) при выработке современной модели государственно конфессиональных отношений в нашей стране, которая в большей степени от-вечала бы украинской культурно-исторической традиции.

Ключевые слова: государственно церковные отношения, модели государственно церковных отношений, религиозные организации, свобода мысли, совести, вероисповедания.

The article studies foreign experience in regulation of state-church relations. On the basis of the widerange of domestic and foreign sources of research literature there affirms the idea of relevance to consider the practice of post-Communist relations between state and religious associations. The offer on the experience of certain European countries (Czech Republic) are considered in formulating the modern model of state-church relations in our country that would be more responsive to Ukrainian cultural and historical tradition.

Keywords: state-church relations, the models of state-church relations, religious organizations, freedom of thought, conscience, faith.

Проблеми державно-церковних відносин в сучасній Україні були і залишаються в центрі підвищеної уваги як науковців, так і органів державної влади, громадських і релігійних організацій. Вони мають високий рівень суспільної актуалізації. Їх осмислення в практичному, а також і в теоретичному сенсі є, на нашу думку, важливим і необхідним. Це детермінується тими трансформаційними процесами, що відбулися і/або відбуваються в Україні, кількісними та якісними змінами в релігійному середовищі, зростанням ролі релігійного фактора, а в цьому зв'язку – і потребою серйозних корекцій системи державно-конфесійних відносин, правових засад забезпечення свободи релігії, свободи діяльності релігійних організацій.

З прикрістю доводиться констатувати, що в Україні на 20-му році незалежності немає чіткого розуміння стосовно того, якими мають бути головні принципи відносин між державою і церквою, яку саме модель державно-конфесійних відносин слід обрати. З огляду на це вивчення досвіду країн Євросоюзу у питаннях регулювання діяльності релігійних організацій та надання їм державних пільг можна використати в Україні. Застосування досвіду країн Євросоюзу в Україні дасть можливість Україні розв'язати існуючі питання, пов'язані з поліпшенням законодавства про свободу совісті та релігійні організації.

Значне коло церковно-історичної проблематики розробили відомі українські вчені С. Здіорук, В. Єленський, В. Пащенко, Л. Филипович, П. Яроцький. Релігієзнавчим дослідженням взаємодії релігії і нації в суспільному житті України й світу, розкриттям закономірності та особливості етнорелігієзнавства займаються В. Войналович, Е. Кардоу, М. Кирюшко, А. Колодний, В. Перевезій, М. Рибачук, П. Саух, Л. Филипович, О. Шуба, П. Яроцький та інші.

Узагальнюючи досвід посткомуністичних трансформацій, деякі дослідники визначають регіональні моделі, а саме: „балканську”, „центральноєвропейську” та „пострадянську” (В. Єленський). Перша передбачає конституційні переваги традиційним церквам; друга будується на конкордаті і поширена здебільшого у країнах із переважно католицьким віросповіданням; третя модель передбачає жорстке законодавче розмежування сфер впливу держави і церкви, рівності релігійних конфесій перед законом та відсутність будь-якої фінансової підтримки релігійних організацій і державного бюдже-

ту.

Таким чином, аналіз посткомуністичних трансформацій країн південної, центральної та східної Європи у сфері державно-церковних відносин свідчить про наявність різноманітних моделей і типів державно-церковних відносин, де важливу роль відіграє чинник релігійно-культурної спорідненості з країнами сталої політичної системи. Останні, як правило, є взірцями для моделювання національних принципів у витворенні зв'язків державних та церковних інституцій.

Відзначаючи плідність сучасних українських дослідників, слід відзначити іноземних авторів, в яких всебічно розроблена методологія політико-релігієзнавчих досліджень – П. Бурд'є, М. Вебера, Е. Дюркгейма, Е. Гіленса, Т. Парсонса, Е. Фромма. Взаємини між державою і церквою в Центрально-Східній Європі досліджують відомий німецький державознавець Г. Робертс [6], чех І.Р. Третера [7; 10], угорець І. Шанда та ін., проте фундаментальних узагальнюючих досліджень із означеної проблематики у вітчизняній та зарубіжній історіографії ще не створено.

З огляду на малодослідженість обраної теми завданнями даної статті є:

- вивчення стану реалізації релігійних прав у Чеській республіці на сучасному етапі, що має допомогти більш глибоко зрозуміти природу відносин між такими суспільними інститутами, як держава і церква;
- вивчення і узагальнення досвіду постсоціалістичних країн у сфері державно-церковних відносин;
- на цій підставі сформулювати рекомендації щодо удосконалення законодавчої бази державно-церковних відносин, котра відповідала би властивому для українців уявленню про взаємодію громадян і світської та духовної влади, системі ціннісних орієнтацій Української нації та особливій ролі в цьому виборі невід'ємного елемента громадянського суспільства – релігійних організацій.

Загальноприйнятою в політології, філософії та релігієзнавстві є думка, що держава і церква – це два „протилежних царства”, які мають різну природу, відрізняються одне від одного за походженням, метою і структурою.

Якщо метою держави є вирішення конкретних проблем, „забезпечення спільного блага, то мета Церкви – надприродне спасіння людей” (Гьофнер Йозеф, кардинал. Християнське суспільне вчення. – Львів, 2002).

У системі взаємовідносин „державна – церква”, як правило, саме держава відіграє домінуючу роль. Вона законодавчо встановлює умови існування, межі діяльності релігійних організацій, і це ми можемо бачити на прикладі Чехії.

Рівень релігійної свободи у довоєнній Чехословаччині був дуже високим. Радикальні зміни відбулися після комуністичного перевороту в лютому 1948 р. У всі сфери суспільного життя запроваджувалась т.зв. „наукова”, тобто марксистська ідеологія, заснована на атеїзмі. Протягом 1948-1989 рр. атеїзм практично відіграв роль державної „релігії”. Кінцевою метою промосковського режиму була повна ліквідація релігійних об'єднань. В квітні 1951 р. всі монастирі були конфісковані, а монахи і монахині відправлені на примусові роботи у віддалені місцевості. Були заборонені всі церковні школи і семінарії. Майже всі католицькі єпископи були заарештовані або видворені з країни [6, 636].

Проведені 2000 р. соціологічні дослідження зафіксували, що число тих, хто відносить себе до атеїстів, становить 64% і тільки 35% громадян Чехії вважають себе віруючими [5, 11].

Основи якісного нового рівня державно-церковних відносин у сучасній Чеській Республіці були закладені листопадними подіями 1989 року, які увійшли в історію як „Ніжна” („Оксамитова”) революція. Саме вона стала точкою відліку, що сигналізувала про позитивні зміни у взаємних відносинах держави і релігійних організацій. Революція знайшла загальну підтримку з боку церкви і релігійних організацій. Празький кардинал Франтішек Томашек відкрито заявив, що він і католицька церква стоять на боці народу [2, 17].

В останні два десятиліття є проявою загальна тенденція до зниження офіційного членства в великих церквах. Якими є причини цієї тенденції?

Атеїзація в часи комуністичного режиму в Чехословаччині тривала досить довго (1948 -1989), і переслідування релігійних громад в цій країні були набагато сильнішими, ніж в сусідніх соціалістичних державах. Школи були важливим інструментом атеїзації населення та запровадження комуністичної ідеології. Учителі відігравали роль „проповідників” атеїзму. Віруючим забороняли ставати вчителями. Зниження числа віруючих впродовж 1990-х років можна пояснити: по-перше, тим, що вчителі, виховані в марксистському, безбожницькому дусі продовжують впливати на молодь, і по-друге, зростанням впливу споживацького суспільства і споживацької психології [6, 633].

Цікава деталь: вірники належать до найбідніших прошарків суспільства в Чеській Республіці. Заможні люди, передусім ті, хто належав до комуністичної номенклатури, не змінили свого негативного ставлення до релігійних об'єднань та до їхньої підтримки. Всі ці фактори знижували масовий потяг чехів до святого, до Бога [6, 633-634].

Хартія фундаментальних прав і свобод (чеська Хартія прав людини) проголошує, що Чеська республіка заснована на демократичних цінностях і не повинна пов'язувати себе з будь-якою ідеологією чи релігією (ст. 2(1)).

Релігійна свобода захищена ст. 15 і 16 чеської Хартії і гарантується кожному, а не тільки членам зареєстрованих громад.

Ст. 15(1) виразно стверджує право кожного сповідувати релігію, індивідуально чи спільно з іншими або не визнавати жодної релігії [1].

Стаття 16(2) захищає свободу релігійних об'єднань на управління власними справами [7, 641].

Обмеження фундаментальних свобод, згідно з положеннями ст. 16(4) чеської Хартії прав людини, дуже схожі з аналогічними положеннями ст. 9(2) Європей-

ської конвенції з прав людини [7, 642]. Такі обмеження, засновані на правових нормах, справедливі в демократичному суспільстві, якщо вони необхідні для захисту громадської безпеки і порядку, здоров'я і суспільної моралі або ж умов і свобод інших людей. Зокрема, законодавство Чехії передбачає, що іноземні місіонери повинні отримати дозвіл на довготривале проживання та працю, якщо мають намір знаходитись на території країни більше 30 днів [3, 194].

Сьогодні в Чехії діє 21 конфесія, визнана державою. Для реєстрації нової конфесії необхідно не менше 10 000 дорослих віруючих або 500, якщо заявник (церква) є членом Світової Ради Церков. Держава встановила практично недосяжну вимогу для отримання легального статусу церкви для раніше незареєстрованих релігійних організацій незалежно від того чи є вони світовими релігіями, такими як англіканство, буддизм, іслам [3, 193].

Закон 3/2002 Sb. дозволив більшій кількості релігійних організацій отримати реєстрацію, зменшивши число віруючих, необхідних для реєстрації, з 10 тис. до 300 чоловік. Нові зареєстровані релігійні об'єднання за винятком Чеського буддистського товариства, Релігійної громади Харе Кришни, та деяких маловідомих і не чисельних християнських громад, набули основні права юридичної особи. Майже всі права релігійних об'єднань, що існували до цього часу, були об'єднані в одну категорію „особливих прав”. Повторно зареєстровані релігійні об'єднання могли отримати ці „особливі права” тільки через 10 років після їх реєстрації, якщо число їхніх членів досягне 0,1% від усього населення (тобто понад 10 тисяч віруючих) [7, 677, 656].

До числа „особливих прав” належать: викладання релігії в школі, створення власних шкіл, пастирське служіння у в'язницях і військових частинах, отримання державних субсидій. За певних умов держава могла ці права скасувати, а це свідчить про обмеження деяких прав і свобод релігійних організацій новим законодавством Чехії, прийнятим в січні 2002 р.

Вочевидь, з огляду на досить складну процедуру юридичного визнання, офіційно зареєстровані громади в Чехії користуються істотною підтримкою з боку держави, зокрема мають право на отримання державних субсидій.

Церкви отримують від влади приблизно 3 млрд. крон (88,2 млн. дол.) на рік. Фінансування розподіляється пропорційно між 21 зареєстрованою конфесією згідно з членством і приймається на рахунок адміністративних витрат. Із цієї суми приблизно 539 млн. чеських крон (1,5 млн. дол.) припадає на виплату заробітної плати священникам [3, 193].

Складними є взаємовідносини між Прагою та Ватиканом. Чехословацький же уряд взагалі розпочав свою діяльність на релігійній ниві зі спроб утворити національну католицьку церкву, яка б розірвала всі відносини з Ватиканом [10, 130].

У травні 1995 року Папа Іоанн Павло II відвідав Чеську Республіку, що значно зміцнило вплив католицизму у країні.

Сьогодні Чехія одна з не багатьох країн, яка ще не має угоди з Ватиканом, хоча переговори з приводу її укладення розпочались ще у квітні 2000 року. Ватикан вимагає реституції майна католицької церкви, конфіскованого комуністами, і повернутого з часів Оксамитової революції [6].

Відкритим залишається питання повернення церковного майна. Згідно з законом „Про реституцію” 1994 р., власність, конфіскована комуністичним режимом після 1948 року, має бути повернена її колишнім власникам. Проте цей закон не поширювався на всі релігійні організації в повному об'ємі. На сьогоднішній день ліси і

сільськогосподарські угіддя, котрі раніше належали громадам католиків, церквам і монастирям, ще не повернені Католицькій церкві, як того вимагає Ватикан. Будівлі, що орендуються, деякі землі та інша націоналізована комуністами власність також не були повернені протестантським церквам [7, 650-651]. У відповідності з інформацією, оприлюдненою на конференції Чеських єпископів, у державній власності залишилося близько 3000 тис. об'єктів: шкіл, ферм, лікарень, архітектурно-історичних пам'яток. Після 1998 року було повернуто 175 будівель. Уряд Чеської Республіки вважає неможливим компенсувати всі нанесені збитки церквам у період 1948-1989 рр. На думку керівництва, у цей період постраждали не тільки конфесії, а й інші організації та громадяни. А новий поділ нерухомості може призвести до ущемлення інтересів інших юридичних та фізичних осіб. Колишній прем'єр-міністр Вацлав Клаус з цього приводу заявив: „Церква повинна змиритися з тим, що минулого не повернути” [3, 194].

Режиму повного і жорсткого відокремлення церкви від держави на території Чехії протягом останніх віків не було. Проведений нами аналіз державно-конфесійних відносин у Чеській республіці засвідчує, що ця центральноєвропейська держава нині дотримується засади, згідно з якою вона не ототожнює себе з будь-якою церквою, а також принципу рівності та автономії церков.

Однак держава співпрацює з церквами у багатьох сферах. Цю модель дослідники державно-церковних відносин дослідники називають коопераційною [7, 641].

У вересні 2000 року Державний департамент США оприлюднив доповідь „Релігійна свобода у світі”. Американський уряд виокремлює п'ять категорій країн-порушників релігійних свобод. Чехія віднесена до п'ятої категорії країн, де існують достатньо високі стандарти дотримання прав людини, але певні релігії несправедливо, на думку авторів доповіді, визначаються як небезпечні „культи” та „секти” [4, 15].

Таким чином, державно-церковні відносини у Чеській Республіці врегульовані у відповідності з міжнародними нормами права. Держава зробила чимало для того, щоб ліквідувати рецидиви політики комуністичного режиму Чехословаччини по відношенню до релігії та церкви. Специфічною особливістю, яка має історичні коріння, є низький процент віруючих.

Отже, жодна європейська (і більшою мірою американська) система державних відносин не може бути повністю перенесена на українську дійсність. При розробці національної державної політики щодо сфери свободи совісті і віросповідань корисно послуговуватися загальними тенденціями та окремими принципами розбудови державно-церковної взаємодії в постсоціалістичних країнах Європи і в Чехії зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Здіорук С. Українські суспільно-релігійні відносини в системі європейських демократичних цінностей // Релігійна свобода. Науковий щорічник. – № 13. – К., 2008. – С. 57-62.
2. Палінчак М. Європейські механізми захисту релігійної свободи // Міжнародні відносини. Наук. вісник УжНУ. Вип. 2-3. – Ужгород, 2008. – С. 163-167.
3. Палінчак М. Церковна політика у Чеській республіці // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Міжнародні відносини. Вип. 4-5. – Ужгород, 2010. – С. 193-196.
4. Права людини. Доповідь держдепартаменту США // Людина і світ. – 2000, вересень. – С. 15.
5. Релігійна віра і практика в посткомуністичній Європі. Соціологія // Людина і світ. – 2000, квітень. – С. 11.
6. Робберс Г. Государства и религии в Европейском Союзе. – М.: Институт Европы РАН, 2009. – 719 с.
7. Федючек І. Досвід державно-церковних відносин країн Центрально-Східної Європи: уроки для України // Релігійна свобода. Наук. щорічник. – № 11. – К., 2007. – С. 82-86.
8. Холмс С. Церковь и государство в Восточной Европе // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. – № 4 (25). – 1998. – № 1. (26). – 1999. – М., 1999.
9. Szostkiewicz, Adam. Religion after Communism. // Commonweal. – 09/24/99. – Vol. 126. Issui 16. – p.17.
10. Jiří Rajmund Tretera. Stát a cirkve v České republice. – Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2002. – 156 p.